

ELS DOMINIS OCCIDENTALS DEL CASTELLVELL DE LA MARCA

ISIDRE PASTOR I BATALLA

A partir de l'anàlisi de la delimitació territorial del Castellvell de la Marca, definida en base a la documentació dels segles X i XI, el present estudi mostra com aquest extens terme castral queda constituït sobre dues zones geogràfiques diferenciades, el Penedès i el Camp de Tarragona. A la vegada, es fa una aproximació de com es consolidarà la part tarragonina, identificada com a dominis occidentals, en un subespai d'aquest castell a partir del segle XII.

ELS DOMINIS OCCIDENTALS DEL CASTELLVELL DE LA MARCA

DELIMITACIÓ TERRITORIAL DEL CASTELLVELL DE LA MARCA

El Castellvell de la Marca presenta un dels termes castrals més extensos dels definits a la marca penedesenca en el procés d'expansió del comtat de Barcelona, entre els segles X i XI. Articulat sobre dues grans planícies, el Penedès i el Camp de Tarragona, constitueix alhora una gran unitat territorial definida sobre un espai de poder administrat pel grup familiar dels Castellvell.⁽¹⁾

La documentació conservada en relació als inicis constitutius del Castellvell de la Marca, generada en el moment de l'expansió territorial de la marca del comtat de Barcelona, presenta les primeres referències documentals que permeten constatar una delimitació geogràfica d'aquest espai, delimitació territorial que ve donada per les afrontacions del terme castral que s'assigna a l'esmentat castell en aquests documents.

El primer és una venda del Castellvell de la Marca, datada entre l'any 960 i el 990, que realitzaren Calabuig i el seu germà Guardamir a Senfred, castell que tenien per permuta feta amb el comte Sunyer per la Guàrdia de Montserrat.⁽²⁾ El segon d'aquests documents és una venda del dit castell que feren el comte de Barcelona Ramon Berenguer I i la seva muller Sança, el 18 d'agost de 1023, a Guillem Amat de

Castellvell,⁽³⁾ document en què queda definida la «*potestas*» per part del comte sobre el seu terme, així com el reconeixement de drets jurisdiccionals, que des d'aquest moment recauran sobre el llinatge dels Castellvell. El tercer document és una «*reparatio*» feta el 4 de desembre de 1026 de la permuta de l'any 936, esmentada en el primer document.⁽⁴⁾ Aquests tres documents són una mostra de la reestructuració en la jerarquia de poder i el reconeixement de vincles vassallàtics establerts a conseqüència de la revolta nobiliària de començament del segle XI.⁽⁵⁾

Sense entrar a fer un anàlisi del que comporta aquest nou ordre com a gènesi de la cristallització de les estructures feudals, el meu interès a fer menció d'aquesta primera documentació del Castellvell de la Marca es centra a presentar els límits territorials sobre els quals queda constituït aquest castell termenat. Lluny d'acotar cada un dels punts que apareixen citats com a afrontació, em centraré solament en tots aquells que delimiten la part més occidental del terme castral, deixant de banda la part estrictament penedesenca.

En el primer dels documents presentats, datat entre els anys 960-990, les afrontacions de la part occidental s'especifiquen de la següent manera: «*De occiduo in rivo Galani sive in ipso chastelar que dicunt de Vallibus*», mentre que en el de l'any 1027 es diu «*de occiduo in rivo prefato Terracone, sive in rivo de Vallibus et reveritur per ipsum castellare de Vallibus per ipsam planam usque in rivum Gallanum*», situant-se tots aquests topònims en el Camp de Tarragona, tant els que es situen en el voltant del Gaià com els que ho estan en el del Francolí. A partir d'això es pot concloure que els límits occidentals del Castellvell de la Marca han experimentat una variació entre el primer i el segon d'aquests documents, que quedaren fixats en els anys 960-990 en el Gaià, mentre que en l'any 1023 l'afrontació occidental d'aquest arriba fins al Francolí, «*in rivo prefato Terracone*».

La variació dels límits occidentals d'aquest terme, amb la incorporació de terres situades a l'altre costat del Gaià, vers el Camp de Tarragona, s'ha d'interpretar com un fet conseqüent amb les pròpies característiques que defineixen el procés d'expansió territorial del comtat de Barcelona en el decurs dels segles X i XI. Posant de manifest l'interès que tenen els senyors d'aquests castells fronterers, en aquest cas els Castellvell, per adjudicar-se el control sobre el major territori possible, fet que comportarà que en aquest moment els límits més

occidentals d'aquesta xarxa de castells termenats encara no estiguin del tot ben consolidats. És per això que no ha de sobtar que les afrontacions de dos castells termenats es solapin sobre un mateix territori, tal com succeeix en unes donacions del castell d'Albinyana, datades el 5 de novembre de 1040 i el 28 de setembre de 1069, on les afrontacions que descriuen els dominis d'aquest castell es sobreposen amb les proposades en els dos documents citats de Castellvell de la Marca.⁽⁶⁾ S'han de considerar aquestes imprecisions que presenten les afrontacions territorials dels castells termenats a l'extrem occidental del comtat de Barcelona en els segles X-XI com un fet versemblant dins del procés de legitimació territorial. Motiu pel qual la part de ponent d'aquest territori encara no presenta una consolidació dels seus límits, ni tan sol entre els propis termes castrals.

No és cap novetat assenyalar que les afrontacions occidentals del terme de Castellvell de la Marca presentades pels documents citats anteriorment fan referència a indrets situats en el Camp de Tarragona, si bé cal destacar que la disposició d'aquests dominis condicionarà una estructuració del seu terme castral en dos àmbits territorials clarament diferenciats, que es correspondran amb cada una de les zones geogràfiques sobre les quals aquest està constituït, el Penedès i el Camp de Tarragona.

En un primer moment —segle XI— coincidint amb el procés de cristallització de les estructures feudals com a conseqüència del procés d'expansió territorial de la marca del comtat de Barcelona, aquest terme castral malgrat d'estendre's ja sobre aquest dos àmbits geogràfics constituirà una unitat territorial, un tot indivís, que s'identificarà com el terme castral del Castellvell de la Marca, no manifestant-se cap diferenciació entre els dominis situats en el Penedès i els que ho estan en el Camp de Tarragona.

S'ha de considerar que ja des d'un primer moment —segle XI— i en concordança amb les pautes que regeixen el procés d'expansió territorial, la documentació es refereix a aquest dominis de forma genèrica. Per tant, ens cal entendre aquest espai com una gran unitat territorial que queda definida per un castell termenat, constituït com un ampli territori que s'endinsa en forma de franja vers unes noves terres.⁽⁷⁾ Igualment s'ha de destacar que, malgrat estar constituït aquest territori sobre un marc geogràfic diferenciat del Penedès, nucli origina-

ri del castell, el caràcter unitari que presenten aquests dominis occidentals en relació al terme del Castellvell de la Marca es fa evident fins a finals del segle XII.

La documentació generada durant la primera meitat del segle XI permet copsar els interessos dels Castellvell per tal de legitimar unes situacions jurídiques de fet que marcaran el procés constitutiu de la baronia de Castellvell. Aquesta concepció unitària del terme castral comportaria una demarcació administrativa única, sense cap mena de divisions internes. En la configuració de la xarxa de castells termenats, constituïts entre finals del segle X i començament de l'XI, és normal apreciar que aquests estenguin els seus dominis sobre un gran espai territorial, que caracteritzarà una ocupació planificada del territori.

És per això, que la concepció d'unitat territorial que presenta el terme del Castellvell de la Marca es veu reafirmada en tots aquells documents que fan referència a les primeres relacions feudovassallàtiques dels senyors d'aquests dominis amb els seus feudataris. Així, en una convinença, datada entre el 1076 i el 1078, entre Albert de Castellvell i Pere Mir de Banyeres sobre el Castellvell de la Marca,⁽⁸⁾ la referència al terme d'aquest castell es fa de manera genèrica i sense fer cap mena de distinció territorial entre les diferents parts que l'integren.

En aquest mateix document es contempla la possibilitat que el grup familiar dels Banyeres pugui posar castlans en el terme d'aquest castell, fet que es produeix uns quants anys mes tard, quan Pere Mir de Banyeres i la seva esposa Guilia estableixen Pere Llopsanç en el Castellvell de la Marca l'any 1094.⁽⁹⁾ A l'igual que en l'anterior document, les referències al terme es fan de manera genèrica, fet que ve a corroborar el concepte d'unitat territorial que presenta el Castellvell de la Marca, si bé això no exclou una possible articulació de l'espai que ocupa en unitats menors.

L'ARTICULACIÓ TERRITORIAL: UNA DIVISIÓ ADMINISTRATIVA DEL CASTELLVELL DE LA MARCA EN EL SEGLE XII

La documentació consultada evidencia les poques referències que hi ha del Castellvell de la Marca en relació als primers anys de la

seva articulació territorial, buit documental que no permet constatar si es produí algun tipus de vertebració del seu ampli terme castral en el decurs del segle XI, fet que es considera generalitzat en la resta de termes castrals de la marca del comtat de Barcelona.⁽¹⁰⁾ Es pot observar que aquesta pràctica generalitzada de la vertebració dels amplis termes castrals està definint unes pautes d'estructuració territorial comunes tant al Penedès com a la zona del baix Gaià. Per tant, i malgrat no poder corroborar-ho de forma sistemàtica, s'ha de considerar que el terme castral del Castellvell de la Marca experimentà una fragmentació en el decurs del segle XI, tal com ho fan suposar dues referències documentals, que així ho evidencien,⁽¹¹⁾ bé que aquestes no permeten aprofundir en les pautes que regiren aquesta vertebració de l'ampli terme castral.

No és fins a mitjans d'aquest segle XII quan es constata una de les primeres referències documentals que contempla una divisió del terme de Castellvell de la Marca definit en l'XI. Divisió que posa de manifest l'existència d'unes necessitats administratives per part dels Castellvell, com a senyors directes, per poder consolidar d'aquesta manera els seus drets i rendes sobre l'ampli terme d'aquest castell. Això queda evidenciat documentalment per la donació que fa Guillem de Castellvell de la batllia occidental del Castellvell de la Marca a Ramon i Arsendis el 14 de juliol de l'any 1153.⁽¹²⁾ En el document s'estableix que la dita batllia tan sols comprèn una part dels extensos dominis que configuren el terme castral definit en el segle X, les terres que van des del coll Alberic fins al riu Francolí, és a dir, tan sols s'està fent referència, a aquells dominis del Castellvell de la Marca que estan situats en el Camp de Tarragona. Per altra part, el document identifica aquest territori amb el nom de «*xet*», i les referències que fa, tant dels «*molins de Xet*» com del mas de la Malgranada, situats en el terme de Vallmoll, fan que aquesta denominació de «*xet*» s'hagi d'identificar com a referent territorial situat en la part occidental del terme.

Per les referències territorials que aporta el document, es pot identificar aquest territori amb el que s'esmenta l'any 1166, quan Albert de Castellvell fa una donació al Monestir de Valldaura per tal que els monjos d'aquesta congregació edificuin un nou monestir en el lloc anomenat *Xet*.⁽¹³⁾ Malgrat que aquesta donació no es dugué a terme, el fet que el dos documents repeteixen les mateixes afrontacions en delimitar el territori en qüestió fa evident que l'espai al qual fan refe-

rència és el mateix. De la mateixa manera es pot observar com en els dos casos s'identifica aquest espai sota la denominació genèrica de «Xet».

La delimitació d'aquest espai que presenta el darrer d'aquests documents («*illum videlicet locum quod vocatur Chet, sicut terminatur de collo Albarig usque Francolin*») permet identificar-lo amb claredat amb els dominis occidentals del Castellvell de la Marca.

En la carta de població de Bràfim, atorgada pel bisbe Guillem de Tarroja el 10 de setembre de 1159, es fa menció de «*ipsa Buada super Cheth*» com a afrontació de migdia del terme que se li assigna,⁽¹⁴⁾ evidenciant l'ús que es fa d'aquest topònim com a referent territorial a mitjan segle XII. De la mateixa manera, es pot comprovar que geogràficament es correspon amb la situació que li atribueixen els dos documents anteriors, en els quals la menció de «xet» es fa per tal de designar l'espai comprès entre el coll Alberic i el Gaià. Amb tot, aquestes són les úniques mencions documentals que es fan d'aquest espai sota la denominació de Xet.⁽¹⁵⁾

L'espai territorial que queda definit amb el nom de «xet» es correspon amb el de l'àmbit territorial en el qual queda constituïda la batllia occidental l'any 1153. Això permet evidenciar la divisió del Castellvell de la Marca en dos àmbits diferenciats, sempre en base als mateixos criteris geogràfics, que coincideixen amb els de les dues batllies que s'hi defineixen.

Cal suposar que l'esmentada menció de la batllia occidental, formada pels dominis situats en el Camp de Tarragona, pressuposa l'existència d'una segona batllia que estaria integrada per la resta dels dominis que configuren el terme de Castellvell de la Marca, situats aquests en el Penedès. Aquesta afirmació no la faig de manera gratuïta, ja que en documentació posterior referent als segles XIII i XIV, s'observa com dins dels termes de Castellvell de la Marca hi ha dues batllies.⁽¹⁶⁾ La manca de documentació referida a aquestes dues batllies en el decurs del segle XII —tan sols he pogut referenciar el citat document de l'any 1153— no deixa d'evidenciar la seva existència anterior.

Aquesta divisió administrativa del Castellvell de la Marca que es constata en la segona meitat del XII és contemporània al període en què apareixen documentades tot un seguit d'infeudacions i donacions

Escassos vestigis actualment conservats de l'antiquíssim Castellvell de la Marca (foto arxiu Joan Virella - 1970).

Vista de les ruïnes, molt malmeses, de la capella de Sant Miquel del castell de Castellvell (foto arxiu Joan Virella - 1970).

d'honors i drets, en la part occidental d'aquest terme. La subdivisió dels grans termes castrals ha de ser considerada com un intent per consolidar un major control sobre aquests territoris i com un reflex de la cristallització de les seves estructures feudals.

És en aquest sentit que la divisió en dues batllies del terme castral de Castellvell de la Marca s'ha d'entendre com una mostra d'aquest intent per part dels senyors d'afiançar el seu control en aquesta part occidental del terme. Això faria pensar en un desenvolupament efectiu de l'extracció de rendes senyoriales en aquesta part occidental, motivada, sens dubte, per la consolidació de les estructures feudals en el Camp de Tarragona després de la conquesta de Lleida i Tortosa.

Al marge de les mateixes necessitats que portaren a considerar una divisió administrativa de l'ampli terme castral, definit des de mitjan segle X, entenc que és la mateixa orografia del terreny la que determinarà el marc territorial que es correspondrà amb cada una d'aquests batllies.

És per aquest motiu que l'esmentada divisió evidencia una realitat de fet, considerant que cada una d'aquestes parts s'inscriu dins d'àmbits territorials diferenciats, com són el Camp de Tarragona i el Penedès, malgrat formar part totes dues d'un mateix terme castral.

Encara que s'hagi de considerar com a part integrada en les estructures penedesenques del Castellvell de la Marca, la part que es correspon amb els dominis occidentals d'aquest terme castral forma una entitat pròpia, diferenciada de la constituïda pròpiament en el Penedès. És per això que considero que es pot parlar de dos espais clarament diferenciats l'un de l'altre, tant per tractar-se de dues zones geogràfiques diferents, com per correspondre cada un d'aquests espais amb una de les dues batllies en què s'articula el terme d'aquest castell, si bé s'ha de remarcar que durant el procés d'expansió territorial, i fins que no es fa efectiva la restauració de la ciutat de Tarragona després de la conquesta de Lleida i Tortosa, aquests dominis més occidentals del Castellvell de la Marca estan marcats per les pautes generals que defineixen els models socials, polítics i econòmics vigents en el Penedès.

LA CONSOLIDACIÓ DELS DOMINIS OCCIDENTALS COM A UN SUBESPAI EN EL SEGLE XIII

El fet d'aparèixer l'esmentada batllia referenciada documentalment a mitjan segle XII s'ha de relacionar amb l'intent per part dels Castellvell d'assegurar-se un major control sobre les rendes i drets que aquests ostenten en els dominis occidentals del Castellvell de la Marca, enfront de la usurpació que posen en pràctica els Banyeres com a feudataris seus per aquests dominis.

L'afloreament d'aquesta problemàtica es posa de manifest per una sèrie documental que es fa ressò de les divergències existents entre aquest dos grups familiars entorn als drets sobre uns dominis situats a redós del Coll Alberic.⁽¹⁷⁾ Pel context dels documents que s'hi refereixen es pot observar que s'està fent al·lusió al conjunt dels dominis occidentals.

El primer document que així ho evidència està datat el 16 de setembre de 1191. Es tracta d'un acord entre Albert de Castellvell i Guilia de Banyeres pel qual es reparteixen els drets sobre la «*fabrica*» del coll Alberic en el terme de Castellvell de la Marca, de manera que Albert es queda amb una tercera part del llosol i Guilia amb dues parts que aquesta reconeix tenir-les per Albert i els seus.⁽¹⁸⁾ En presentar la situació territorial de la dita «*fabrica*», s'especifica «*illa fabrica de colle Albaricus in conca in termino Castro vetuli de ipsa marcha ut et Montis Ferri*». Per la manera genèrica de referir-s'hi no queda del tot clara la seva ubicació, si bé, per la menció que es fa de «*Muntis Ferri*», identificat aquest topònim com la serra de Montferri, es pot assegurar que estaria situada en la dita serra, als peus de la qual passa el Gaià. Pel fet d'especificar-se amb la denominació de «*loce-do*» les rendes d'aquesta «*fabrica*», s'ha d'identificar aquesta construcció amb una farga.⁽¹⁹⁾

L'existència d'una «*fabrica*» en aquest indret estaria relacionada amb les òptimes condicions que presenta la zona per a l'explotació dels seus recursos naturals, com l'extracció del mineral de la serra i l'aprofitament de l'aigua del Gaià o d'alguns dels seus torrents com a força motriu.⁽²⁰⁾ La localització de la dita «*fabrica*» en les extremitats de la serra de Montferri i a redós del riu Gaià, permet constatar que la denominació genèrica que es fa dels honors del coll Alberic, tant en

aquest document com en d'altres, és referida als dominis situats entre aquest coll i el Camp de Tarragona.

En una concòrdia datada el 20 de setembre de 1191, quatre dies després que l'anterior document, per les nombroses injúries i contenciosos que Albert de Castellvell i Guilia de Banyeres tenien entre ells pel Castellvell de la Marca i els seus termes,⁽²¹⁾ es resol que Albert faci entrega a Guilia de tot l'honor del coll Alberic, perquè el tingui en usdefruit durant la seva vida, i reverteixi, després de la seva mort, en els Castellvell. A la vegada, Guilia presta host i cavalcades per a aquests drets a Albert i li fa entrega de 400 sous. Així mateix, fa renúncia, en favor d'Albert, el seu senyor, de tot honor que pogué tenir en el coll Alberic, a canvi de l'usdefruit esmentat. A la vegada es fa un nou pacte d'homenatge i adjunta a la donació la fàbrica de Castellvell, un terç dels «*locedus*» de la fàbrica del Camp i un terç dels de la fàbrica de Castellvell.

Aquesta referència que es fa de la «*fabrica*» del Camp es correspon amb la que apareix citada en l'anterior document, ja que en els dos casos és sobre aquesta que Guilia de Banyeres percep un terç del llosol. D'igual forma, Guilia de Banyeres rep en donació la «*fabrica*» de Castellvell i un terç del llosol d'aquesta. Possiblement es referiria a la que devia estar situada en el pla del Penedès.

A l'igual que succeïa amb l'altre document, en aquest tampoc hi ha cap mena d'especificació concreta quant a la ubicació exacta de les fàbriques, però s'ha d'identificar aquesta «*fabrica*» del Camp amb la de l'anterior document, on amb més claredat es constata que devia estar situada entre el coll Alberic i el Francolí. És per això que cal considerar que la menció que es fa de la «*fabrica*» de Castellvell devia estar situada en el Penedès.

F. Navarro fa referència a una sentència promulgada per Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona, en relació a uns conflictes entre Albert de Castellvell i Mir de Castellvell sobre unes dominicatures de Vallmoll, Rodonyà i «*Villas Iudaicas*».⁽²²⁾ Malgrat no estar dataada, aquesta sentència estaria directament relacionada amb el context de la problemàtica a què s'està fent menció, ja que tant els llocs als quals es fa referència com els personatges que hi apareixen implicats es corresponen amb la situació que queda definida en els documents presentats. L'aspecte més fosc d'aquest document és la seva datació,

si bé, per la cronologia que presenten els personatges que hi apareixen, s'hauria de datar cap a finals del segle XII, moment en què tenen lloc tota aquesta sèrie de conflictes.

Un cop mort Albert de Castellvell és la seva germana Guillema, com a successora en el domini del Castellvell de la Marca, qui continuarà posant de manifest l'existència de problemes amb els seus feudataris en relació als drets i rendes sobre la part occidental d'aquest castell.

El 3 de gener de 1208 Guilia de Banyeres i el seu veguer Mir de Castellvell fan donació de «*illos duos podios scilicet illum de Villas Iudaicas et illum de Nudias*», indrets situats en la part occidental del terme de Castellvell de la Marca, a Guillema de Castellvell per tal de que els poblés i els fortifiqués.⁽²³⁾ El que s'esta atorgant és el dret de poblar-los i fortificar-los, dret que correspondria a Guilia de Banyeres com a usufructuària.⁽²⁴⁾

Amb anterioritat, s'ha referenciat la possessió que tenia Guilia de Banyeres l'any 1191 de l'usdefruit sobre els honors del coll Alberic, que han estat identificats amb els dominis occidentals del Castellvell de la Marca, definint-se aquests honors del coll Alberic com a terme de Castellvell de la Marca «*in termino castris vetuli*». Si bé en aquesta donació de les «*villes Iudaiques*» i Nulles no es fa cap referència al terme d'aquest castell, la identificació d'un d'aquests dos topònims amb els llocs de Nulles, no deixa cap dubte que s'està fent referència als dominis occidentals de Castellvell de la Marca.⁽²⁵⁾ Això queda reafirmat pel fet d'especificar-se en el document que aquests llocs serien poblats amb homes provinents d'entre el Galà i Vallmoll, zona integrada dins la part occidental del terme del Castellvell de la Marca.

La importància d'aquests acords es veu reafirmada mitjança un document datat el 20 de gener de 1208,⁽²⁶⁾ en el qual Guilia de Banyeres es dirigeix a la seva senyora Guillema de Castellvell recordant-li els pactes firmats amb el seu germà Albert uns anys abans, confirmant les seves renunciacions, tal com consten en el primer document de l'any 1191, i fent promesa de no contradir-los.

Cinc dies després, el 25 de gener de 1208,⁽²⁷⁾ s'emet un altre document, en el qual Guilia de Banyeres, amb el consentiment de Guillema de Castellvell, fa donació al seu fill Arnau dels drets, descrits

en els documents anteriors, que aquesta pugui tenir sobre Castellvell de la Marca. En aquests dos documents, tan sols s'especifica que els drets als quals s'està fent referència tenen com a límit el coll Alberic, si bé en el primer d'aquests dos documents no hi ha cap mena de dubte que s'està fent referència als drets descrits l'any 1191. En el cas de la donació que fa Guilia de Banyeres al seu fill Arnau del Castellvell de la Marca, fa la impressió que s'està referint explícitament a la part oriental —penedesenca— del castell, i no pas als honors del coll Alberic, com en els documents precedents. En aquest cas, el coll Alberic és mencionat tan sols com a afrontació existent entre les dues parts.

En el darrer document conservat en relació a aquesta problemàtica, datat el 30 d'octubre de 1209,⁽²⁸⁾ Guilia de Banyeres ven a Guillem de Castellvell l'usdefruit que posseïa del coll Alberic fins al riu Francolí i del Montmell fins a Montoliu, i queda clarament especificat en el document que Guilia de Banyeres ho té per donació feta per Aibert de Castellvell, germà de Guillem. Això permet considerar que l'esmentada donació es correspon amb la que s'especifica en el document datat l'any 1191, en el qual Albert concedeix a Guilia de Banyeres l'usdefruit de tots els honors del coll Alberic, encara que en aquest no quedi concretat amb exactitud a quin dels dos costats del coll s'està fent referència.

A l'igual que en tots els documents relacionats amb aquesta problemàtica, el coll Alberic es presenta com el lloc on estan situats aquests honors, sense concretar amb exactitud la seva ubicació. Apareix acompanyat sempre dels adverbis «*infra*» o «*antea*», fet que per si sol no permet identificar si es fa referència a la part oriental o occidental del dit topònim. Són les referències específiques que s'aprecien en cada un dels documents, amb mencions de llocs clarament identificables en la part occidental, com Montferri, «*Xet*», Nulles, i Vallmoll, les que permeten cercionar que s'està parlant dels dominis occidentals del Castellvell de la Marca. Tant sol en aquest darrer document s'especifiquen, encara que de manera molt genèrica, els termes a què es fa referència: «*Infro terminos istos istas a coll de Alberic inque ad Franculinum et a termino de monte Maelli usque ad terminum de Monteolivo*».

Amb tot, es pot concloure que aquest conjunt de documents al voltant del conflicte entre els Banyeres i els Castellvell pels honors del

Torre de guaita de Can Pascol, subsidiària del castell de Castellvell de la Marca (foto ECSA-J. Bolòs).

«*colle Albarici*» és una mostra de la usurpació de poders dels llinatges feudataris en detriment dels senyors eminents, que en aquest cas es corresponen amb el terme de la batllia occidental atorgada el 1153. L'articulació del terme castral del Castellvell de la Marca en dues batllies s'ha d'entendre com el substrat territorial que centrarà la problemàtica entre els Castellvell i els Banyeres sobre els drets del coll Alberic, problemàtica originada per la possessió de drets i béns sobre els honors d'una d'aquestes dues parts, l'occidental.

S'ha de considerar que aquests conflictes no sols evidencien que les dues batllies administren espais geogràfics diferenciats, com són el pla del Penedès i del Camp de Tarragona, sinó que es fa evident que es tracta de dues entitats territorials diferenciades dins del terme del Castellvell de la Marca, la consolidació de les quals com a entitats pròpies es posa de manifest tan pel fet d'apreciar-se una diferenciació territorial física com per estar considerades com a realitats independents l'una de l'altra.

Així, el 16 d'agost de 1221, Guillema de Castellvell, per tal de fer front a un deute de 185 marques d'argent que devia a Berenguer Grau i d'altres, es veu en l'obligació d'empenyorar els castells de Castellvell de Penedès i de Sant Esteve de ses Rovires,⁽²⁹⁾ sí bé el document es refereix al primer d'aquests castells especificant «*castrum Veteris de Penitense citra collem videlicet Albarico versus Penitensem*», fet que fa suposar que la hipoteca sols es fa dels dominis de la part del Penedès, i en queden exclosos els de la part occidental.

Aquesta delimitació que és fa del terme del Castellvell de la Marca es torna a repetir el 9 de setembre de 1226 en la redempció de part d'aquest deute, feta per la dita senyora.⁽³⁰⁾ En aquest document s'identifica Berenguer Grau com a batlle; es suposa que ho devia ser de la batllia del Penedès.

En un tercer document, datat l'11 de març de 1228, Guillem de Montcada, fill de Guillema de Castellvell, fa constar les partides per saldar la quantitat de 180 marques d'argent que devia a Berenguer i Guillem Grau per l'empenyorament que havia fet la seva difunta mare.⁽³¹⁾ Es torna a repetir la mateixa especificació, «*castrum Veteris de Penitense citra collem videlicet Albarico versus Penitensem*».

Tant els tres documents esmentats, referits a la part penedesenca, com els citats amb anterioritat en relació als dominis tarragonins, permeten constatar la consolidació d'aquestes dues parts en què queda articulat el Castellvell de la Marca des del 1153, data en què s'ha referenciat per primera vegada l'ordenació d'aquest terme castral en dues batllies. De la mateixa manera, es manifesta com a evident la concepció que es té del coll Alberic com a element geogràfic que delimita aquests dos espais, i apareix sempre amb aquesta finalitat en tots aquells documents que fan una distinció entre les dites parts.

El diferent destí que es deparava per a cada un d'aquests dos espais es pot observar en la donació que féu Guillema de Montcada el primer d'abril de 1300, del Castellvell de la Marca, entre d'altres béns, al rei,⁽³²⁾ on s'especifica que aquesta es reservà l'usdefruit del castell de Vallmoll i les viles de Nulles i de Vilabella, llocs dels dominis occidentals on encara mantenia el seu domini directe.⁽³³⁾ Amb la venda que es fa d'aquests llocs, a començament del segle XIV, el grup familiar dels Castellvell-Montcada perd la seva senyoria plena sobre el què havien estat els dominis occidentals del Castellvell de la Marca.

A partir d'aquest moment la menció genèrica que es fa d'aquest castell sols farà referència a la part penedesenca d'aquest castell, tal com queda manifestat en els diferents processos sobre la titularitat de la seva jurisdicció, des de finals del XIV i començaments del XV.⁽³⁴⁾

COLL ALBERIC, EL REFERENT VERTEBRADOR

La primera referència del coll Alberic s'ha documentat l'any 1153 en la donació d'una de les dues batllies en què queda dividit el terme de Castellvell de la Marca. Aquest coll hi apareix com a element geogràfic que separarà dos àmbits clarament diferenciats en què quedarà articulat el seu ampli terme castral.

És a partir d'aquest moment, mitjan segle XII, quan apareix en la documentació de manera regular una constant referència al coll Alberic per delimitar els dominis occidentals del Castellvell de la Marca, tal com s'ha pogut constatar en el seguit de documents referenciats fins ara.⁽³⁵⁾ Considerem que el fet que les referències d'aquest coll no apareguin documentalment fins a mitjan segle XII és més degut a una

falta de conservació de documents que hi facin referència que no pas a una falta de singularitat i importància de l'enclavament en segles precedents.

Aquest coll és l'element natural que separa les planícies del Penedès de les del Camp de Tarragona, just a l'alçada on estan constituïts els dominis del Castellvell de la Marca. És per aquest coll per on passa el camí ral que va de Vilafranca a Montblanc, camí que creua d'un extrem a l'altre tot el terme castral del Castellvell de la Marca i és considerat la via de comunicació natural entre tots els dominis que el constitueixen.

El coll Alberic a què es refereix la documentació es correspon amb el topònim actual del coll de Santa Cristina, fet que queda recollit en tot un seguit de documents que permeten constatar aquesta identificació.

Al novembre de l'any 1300 Guillerma de Montcada, senyora de les Baronies de Montcada i Castellvell, envia una carta als seus homes del Penedès, «*citra colle Alberici o de Santa Cristina*», per tal que sufraguin els despeses d'enviar deu clients armats a la crida que ha fet de la seva host.⁽³⁶⁾ De la mateixa manera, el 23 de novembre de 1335, en una llicència concedida per Bernat Roger de Foix, comte de Castellbò, successor de Guillema de Montcada com a senyor de Castellvell, apareix de nou aquesta identificació de les dues denominacions.⁽³⁷⁾ El document afirma «*a colle de Albarico sive de santa Cristina citra versus Villam Francham*», en fer referència a una de les citades afrontacions. Aquest dos documents datats el segle XIV són els primers que he trobat que fessin una equivalència d'aquest topònim.

En darrer lloc, faig menció d'un document on es torna a fer referència a aquesta identificació, datat amb posterioritat als anteriors, l'any 1403, en un dels capítols presentats pels homes de Castellvell de la Marca davant el rei per la lluçió de la jurisdicció de la dita baronia, aquests fan esment de «*lo coll Alberich o de Santa Cristina*».⁽³⁸⁾ A l'igual que en els altres dos casos, la identificació d'aquests topònims ve donada a l'hora de fer menció d'aquest coll com a afrontació que separa les planes del Penedès de les del Camp de Tarragona. Això estaria motivat per la necessitat d'esmentar les dues denominacions que rebia aquest indret en un moment determinat, a causa de l'aparició d'un nou element. El fet que aquest nou nominatiu faci referència al santoral s'ha de suposar que està relacionat amb l'advocació

de la capella bastida en aquest moment. La construcció de la capella de Santa Cristina no resta documentada fins a l'any 1348,⁽³⁹⁾ i les visites pastorals en fan menció a partir de l'any 1388.⁽⁴⁰⁾

BIBLIOGRAFIA

- BATET I COMPANYY, Carolina, 1993: *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal a la marca del comtat de Barcelona. Segles X-XI*. Memòria de Llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona.
- BENET I CLARA, Albert, 1982: «L'origen de les famílies Cervelló, Castellvell i Castellet». *Acta Historica et Archeologia Mediaevalia*, núm. 4, pàgs. 67-86. Barcelona.
- BOFARULL I TERRADES, Manel, 1987: «L'esquerosa, un indret desconegut». *Miscel·lània Penedesenca 1986*, pàgs. 259-284, Institut d'Estudis Penedesencs. Sant Sadurní d'Anoia.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi; PAGÉS I PARETAS, Montserrat, 1986: «El castell i la Baronia de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat)». *Acta Mediaevalia*, Annex núm. 3 pàgs. 112-122. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- BONNASSIE, Pierre, 1968: «Les conventions féodales dans les Catalogne du XIe siècle». *Annales du Midi*, LXXX, pàgs. 529-561.
1979: *Catalunya mil anys enrera*. Edicions 62, Barcelona.
- DURAN I CAÑAMERAS, Fèlix, 1927: «El señorío de Castellvell». *Butlletí Arqueològic Reial Societat Arqueològica de Tarragona*, vol. III, Tarragona.
- FONT I RIUS, Josep Maria, 1969: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. C.S.I.C. Madrid-Barcelona.
- FORT I COGUL, Eufemià, 1972: *El señorío de Santes Creus*. Fundació S. Vives Casajuana. Barcelona.
- GARÍ DE AGUILERA, Blanca, 1985: «El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII». *Mediaevalia*, Monografies núm. 5, Bellaterra.
- MICHEL I VIVES, Marina, 1994: «*Repoblació*» i *feudalització a la marca de Barcelona: l'articulació social d'un espai de frontera, 930-1050*. Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona.
- NAVARRO I FERRÉ, Francesc, 1981: «La identificación del topónimo -Villas judaicas- con el actual Puigpelat». *Diari de Tarragona*, 12 i 13 d'agost de 1981.
1983 *Guia de Montferri*. Els llibres de la Medusa núm. 17, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona.
- MIRET I SANS, J., 1910: *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya*. Aplech de noves i documents historichs. Barcelona.

- MORERA I LLAURADÓ, Emili, 1897: *Tarragona cristiana. Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña nueva)*, vol. I.
- PEDEMONTE I FALGUERA, Bonaventura, 1929: *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes*. Barcelona.
- RIUS I SERRA, Josep, 1945: *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*. C.S.I.C. Barcelona.
- TEIXIDOR I TARRIDA, Pau, 1895: «Breus notícies de Rodonyà i sa comarca». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. IV, pàgs. 85-107. Barcelona.
- 1896: «Excursió particular a Bràfim, Vilabella i Puigtinyós». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. V-VI, pàgs. 1-29. Barcelona.
- 1904: «La necròpolis de Padrós». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XIV, pàgs. 219-222 i 244-247. Barcelona.
- UDINA I MARTORELL, Frederic, 1947: *El «Llibre Blanc» de Santes Creus. Cartulari del segle XII*. C.S.I.C. Barcelona.
- URPI I CASALS, Rosa Mª; RESINA NAVAS, Juan Antonio, 1991: *El castell i terme de Banyeres del Penedès, dels seus orígens al segle XIV*. Ajuntament de Banyeres del Penedès. Sant Sadurni d'Anoia.
- VIRGILI I COLET, Antoni, 1981: *Guia de Salomó (Tarragonès)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona.
- 1991: *L'expansió i afermament del Feudalisme al Baix Gaià (segles XI i XII)*. Centre d'Estudis d'Altfulla. Altfulla.

NOTES

- (1) D'entre els títols més rellevants sobre l'estudi del llinatge dels Castellvell, com a senyors del Castellvell de la Marca, cal destacar els d'Albert BENET (1982), on fa una anàlisi molt acurada sobre l'origen d'aquest grup familiar, basant-se en l'estudi de Sendred com a forjador de les dinasties senyorials dels Castellvell, Castellet i Cervelló, tres del llinatges més significatius de la Marca del comtat de Barcelona. Blanca GARÍ (1985), en la seva tesi doctoral, presenta una anàlisi del que comportà l'organització de les estructures familiars i socials d'aquest llinatge entre el segle XI i XII, evidenciant la importància que aquest adquirí en la consolidació de les estructures feudals i en l'ordenació social i territorial dels nous territoris de la Marca del comtat de Barcelona. L'obra de Bonaventura PEDEMONTE (1929), malgrat estar centrada en l'estudi de la baronia del Castellvell de Rosanes, pel recull sistemàtic que fa de les nombroses referències documentals sobre aquest llinatge, en especial de les servades en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, s'ha de considerar com una obra cabdal en l'estu-

di del llinatge dels Castellvell, i el paper que aquest desenvolupà en el decurs de la història del nostre país. Els treballs de FÈLIX DURAN I CAÑAMERAS (1925), (1927) i J. MIRET I SANS (1901), centrats en l'estudi dels Montcada, vescomtes del Bearn, com a senyors del senyoriu de Castellvell, fan un exhaustiu recull documental dels fets més transcendents de la senyoria d'aquest grup familiar. Per altra part, cal fer referència a tots aquells treballs monogràfics que, malgrat no tractar de forma específica sobre els Castellvell, aporten valuoses referències documentals a l'estudi d'aquest llinatge així com a la història del Castellvell de la Marca.

- (2) A.C.B. *Diversorum B*, pergami no 510 (trasllat de l'any 1196). Blanca GARÍ (1985), pàg. 48, assenyala que en aquesta adquisició de terres es posa de manifest la continuïtat d'alguns drets per part del venedor, establint-se una dependència feudo-vassallàtica entre els dos a través de la dita propietat.
- (3) B.P.T. Còdex núm. 168 «*Llibre Blanc de Santes Creus*» foli 137v. Edició de F. UBIÑA (1947), pàgina 9, document núm. 8.
- (4) A.C.B. *Diversorum B* núm. 510.
- (5) En els treballs de Pierre BONNASSIE sobre la gènesi del règim feudal a Catalunya, (1968) i (1979), queda referenciat el que comportà la modificació de les estructures socials en la primera meitat del segle XI.
- (6) A.C.A. Cartulari de Sant Cugat del Vallès, foli 99, document núm. 340. Edició de Josep Rius (1947) doc. núm. 553. En aquest document el castell d'Albinyana té com a afrontació de la seva part nord el castell de Montmell, fet que representaria la impossibilitat que el Castellvell de la Marca presentés una unitat territorial des del Penedès fins al Camp de Tarragona.
- (7) L'estructuració territorial que presenten els termes dels castells fronterers de la Marca del comtat de Barcelona tenen una disposició horitzontal, per tal de disminuir l'espai entre les seves fortaleses i facilitar la defensa de la Marca.
- (8) A.C.A. Cancilleria, Extra-inventari, carpeta núm. 363, pergami 3449. Document publicat per URPI-RESINA (1991) apèndix X. Per tal de fer una revisió entorn de la datació d'aquest document: URPI-RESINA (1991), pàg. 246, i GARÍ (1985), pàgs. 114 a 119.
- (9) A.C.A. Cancilleria Ramon Berenguer III, pergami núm. 11 (trasllat de l'any 1238).
- (10) Així s'ha constatat, en l'estudi de l'expansió territorial del comtat de Barcelona, presentat en les memòries de llicenciatura de Carolina BATET (1993) i de Marina MIQUEL (1994), on fan una anàlisi exhaustiva de la configuració de la xarxa de castells termenats en el Penedès.
- (11) En aquest sentit faig al·lusió a un parell de referències que contempnen una divisió d'aquest terme en el decurs del segle XI. En la donació que Guillema de Castellvell i el seu fill Guillem de Montcada fan a Pere de Fontallada i la seva muller Ermessendis, del lloc i la fortalesa de la Bisbal, es fa menció que aquests ho tenen pels seus predecessors, als quals els fou entregada en temps de Bonfill Guillem i la seva esposa Sicardis (1045-1075), A.C.A. Pere I, pergami núm. 367. F. NAVARRO (1983), pàgs. 18 i 57, fa menció d'un document, datat el 13 de desembre de 1072, on Bonfill Guillem i la seva esposa Sicardis fan donació d'una carta de població del lloc de Montferri a favor de Guillem Isarn.

- (12) A.C.A. Ramon Berenguer IV pergamí núm. 240.
- (13) Cod. Santes Creus, doc. inter foli 6-7. Document publicat per E. MORERA (1897), vol. I, apèndix documental document núm. 49.
- (14) A.C.B. *Liber Antiquitatum IV*, foli 174, doc. núm. 415. Document publicat per J.M. FONT I RIUS (1969), vol. I, pàg. 167, doc. núm. 114.
- (15) En l'anàlisi dels senyoriis alienats del domini del monestir de Santes Creus, E. FONT I COGUL (1972), pàg. 447, presenta una recull documental sobre aquest lloc de Xet.
- (16) L'existència de dues batllies en el terme del Castellvell de la Marca queda referenciada clarament en els següents documents: A.C.A. Reial Patrimoni, Batllia General, registre núm. 2, folis 52v, 77 i 119. A.C.A. Jaume I, pergamí núm. 298. A.C.A. Cancelleria, registre núm. 88, foli 268.
- (17) Els nombrosos plets, en especial amb la seu de Barcelona, que els Banyeres mantindran en el decurs del segle XII, per l'apropiació indeguda de diferents drets i castell, recollits en el treball d'URPI-RESINA (1991), posen de manifest els conflictes d'aquest grup familiar amb els senyors pels quals tenen infeudats els seus principals castells.
- (18) A.C.A. Alfons I, pergamí núm. 598.
- (19) Blanca GARI (1985), pàg. 220, en l'anàlisi que fa d'aquest document presenta revisió molt detallada de la terminologia a la qual es fa referència.
- (20) P. TEIXEIRA (1895), (1896), (1904) i F. NAVARRO (1983), en els seus treballs sobre Montferri, constaten l'explotació d'aquest mineral a la zona, ja des d'època romana. Per altra part, els diferents estudis sobre els recursos hidràulics del Gaià evidencien una gran presència de molins en aquest indret.
- (21) A.C.A. Alfons I, pergamí núm. 599.
- (22) F. NAVARRO (1981) en un article sobre la identificació de les «viles judaiques» amb el lloc de Puigpelat, transcriu un parell de línies d'una còpia d'aquest document datat el 17 d'abril de 1286. A.H.N.M. Còdex núm. 1193 b, pàgs. 190-191, núm. 2.
- (23) A.C.A. Pere I, pergamí núm. 281. Document publicat per J. Rius (1969), document núm. 225.
- (24) B. GARI (1985), pàg. 221, interpreta que aquest document es tracta d'una carta de població atorgada de baix a dalt. S'ha d'interpretar que Guila de Banyeres delega el dret de poblar aquests llocs en la seva senyora Guillerma de Castellvell, senyora eminent d'aquests dominis.
- (25) La identificació de Vilabella com a part dels dominis occidentals del Castellvell de la Marca es manté fins a començament del segle XIV.
- (26) A.C.A. Pere I, pergamí núm. 282.
- (27) A.C.A. Pere I, pergamí núm. 283.
- (28) A.C.A. Pere I, pergamí núm. 342.
- (29) A.C.A. Jaume I, pergamí núm. 173.
- (30) A.C.A. Jaume I, pergamí núm. 305.

-
- (31) A.C.A. Jaume I, pergami núm. 367.
- (32) A.C.A. Cancelleria, registre núm. 200 foli 238.
- (33) La resta de llocs que integraven aquests dominis, a començament del segle XIV, ja havien estat alienats —Puiginyós, Rodonyà i Salomó—, encara que els Montcada, com a senyors del Castellvell de la Marca, retenen drets i rendes sobre aquest llocs, tal i com es posa de manifest en A.C.A. Reial Patrimoni, Batllia General, registre núm. 2.
- (34) B. PEDEMONTE (1929) fa un recull documental més exhaustiu del que comportà la venda dels drets jurisdiccionals sobre els indrets penedesencs del Castellvell de la Marca, al qual remeto per constatar les referències documentals per les quals es contempla el fet que les mencions d'aquest castell sols fan referència al Penedès.
- (35) De manera especial, faig referència a la sèrie documental que posa de manifest el conflicte entre els Banyeres i els Castellvell, sobre els drets i rendes d'uns dominis situats a redós del coll Aiberic.
- (36) A.C.A. Reial Patrimoni Batllia General registre núm. 2, foli 77.
- (37) Arxiu Patrimonial del marquès de Barberà i Manresana. Notari Francesc de Rubí, SGV, 22-1-6. Document publicat per Pilar CUADRADA (1983), pàg. 345, apèndix núm. 2.
- (38) A.C.A. Cancelleria registre núm. 2.297, foli 22v a 23v.
- (39) Berenguer BAGES de Vilarodona, en el seu testament, disposa que es donin almoines per als santuaris marians de Montserrat i Santa Maria de la Serra de Montblanc i altres per a les ermites de Sant Miquel i Sant Marc (el Montmell), Vilardida i Santa Cristina. A.D.B. Parròquies, Vilarodona, XXII/3, 33.981, Notes i capítols 1348-49, 66v.
- (40) A.D.B. Visites pastorals, vol. VII (1378-88), foli 98v.